

III. Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei (1660–1711)

I. A fejedelemség a török kiűzése és az országegyesítés korában

Apafi fejedelem és az 1660–1664. évi török háború

1660 őszen követjelentések és röpiratok tudatták a világgal, hogy a kereszténységet hatalmas veszteség érte: a törökkel harcoló II. Rákóczi György fejedelem csatát veszített és belehalt sebeibe, Váradot, a fejedelemség legfontosabb védővárát, a keresztény világ kapuját elfoglalta az oszmán hatalom, s most „a bárbarok előtt megnyílt az út Magyarországot, Morvát, Sziléziát és Lengyelországot lerohanni!”¹ A Magyar Királyság főméltóságai, Wesselényi Ferenc nádor, Zrínyi Miklós horvát bán és mások úgy vélték, az erdélyi események felrázzák Európát, megvalósul, amit a vesztfáliai béke óta hasztalan kérnek és követelnek: a kereszténység összefog végre, hogy támadó háborút indítson az oszmán hatalom alatt sínylődő népek felszabadítására.

Lipót császár és magyar király segélykérésére a pápa, Velence, a német fejedelmek és a Rajnai Szövetség elnöke, János Fülöp mainzi érsek felajánlották, hogy minden támogatást megadnak, ha a Habsburg-császár háborút kezd az oszmánok ellen Erdély megmentése érdekében.

Erdély fejedelme II. Rákóczi György halála után a törökökkel együttműködő politikával próbálkozó Barcsai Ákos lett; Várad eleste után azonban elvesztette az ország bizalmát. Az erdélyi rendek a nagy tekintélyű, idős Kemény Jánost választották meg. Bethlen Gábor egykori diplomatája és a Rákócziak hadvezére egy éve szabadult a krími tatárok fogságából, és 1661 elején abban a biztos tudatban szólította fegyverbe a fejedelemség lakosságát, hogy a kereszténységtől hathatós segítséget kap. Büntetésül tatár hadak zúdultak a Székelyföldre, Ali temesvári pasa a nagyvezír parancsára a szászok meghódítására indult. A vészhelyzetben a Habsburg-kormányzat a királyság erejét összefogó magyar főméltóságok, főleg Zrínyi kezdeményezésére nagyobb szabású haditervet dolgozott ki: Montecuccoli császári generális a fősereggel megtámadja a török Budát védő Esztergom várát, majd magát a budai várat veszi ostrom alá. Zrínyi pedig a Dunántúl legfontosabb erőssége, Kanizsa körzetében indít hadműveleteket. Ily módon elvonhatják az Erdélyre támadó török erőket.

Köprülü Mehmed nagyvezír azonban Velencével állt harcban 1645 óta Kréta szigetén, Kandia várát ostromolta, kétfelé harcolni nem akart.

¹ DEÁK FARKAS, Nagyvárad elvesztése 1660-ban. Bp. 1878. 32.

Megegyezést ajánlott Bécsnek. A Habsburg–török 1661. évi titkos egyezmény értelmében: ha Bécs elismeri, hogy Várad az oszmán hatalom birtoka, és nem küld segítséget Kemény Jánosnak, a Porta is felhagy az erdélyi büntető hadjáratral, és új fejedelmet választat. Ez a titkos megállapodás volt az oka, hogy Bécsben megváltoztatták az eredeti haditervet. Montecuccolinak minden előkészítés nélkül Erdély határára kellett vonulnia, de csak azért, hogy az új fejedelem megválasztásáig erőt demonstráljon. Amint Kolozsvár határában Montecuccoli megkapta a hírt, hogy Ali pasa 1661. szeptember 14-én az erővel egybeterelt országgyűléssel fejedelemmé választatta Apafi Mihályt, hadseregével visszavonult a királyságba. Közben a Székelyföldre tatár csapatok törtek be, s a segítségükre siető magára maradt Kemény fejedelem 1662. január 23-án a nagyszöllősi csatában elesett.

A fiatal Apafi Mihályt karteziánus tanárok nevelték. Filozófiai és teológiai tanulmányok kötötték le, az órák, a látcsövek, a csillagászat foglalkoztatta. 1657-ben a lengyelországi hadjáraton ő is a tatár kán fogságába esett, és több mint három év múltán szabadult. A fejedelmi méltóságot kényszerből vállalta el. Mégis jó politikusnak bizonyult. Célratörő akciókkal rövid idő alatt nyugalmat teremtett Erdélyben. A pasáknak ajándékokat küldött, a Portának tetemes hadisarcot és megemelt adót ígért, de elérte, hogy a török és tatár csapatok gyorsan elhagyták az országot. Megnyerte a szászokat, nyugalmat teremtett a Székelyföldön. Magához kötötte a fejedelemség legtekintélyesebb főurait, és Bethlen János kancellár, Bánffy Dénes katonai főparancsnok, Haller Gábor, Teleki Mihály tanácsurak segítségével rövidesen helyreállította és megerősítette a központi hatalmat. Hűséget ígért a szultánnak, de ugyanakkor a Habsburg-császárral is elismertette hatalmát. Meggyőződése volt, hogy a királyság és a fejedelemség – ahogy többször mondta: „a két magyar haza” – megmaradása egymástól elválaszthatatlan. A magyar főméltóságokkal bizalmas kapcsolatot, szoros együttműködést sikerült kialakítania. Amikor 1663 elején Köprülü Ahmed, az ifjú nagyvezír parancsot küldött, készüljön fel, mert hadjáratral jön Magyarországra, hogy oly módon, mint Erdélyt, az egész királyságot hatalma alá vonja, Apafi azonnal tudatta a tervet a nádorral. Nyíltan nem szállhatott szembe a nagyvezírral. Köprülü Ahmed 1663 nyarán százezer főnyi haderővel Budára érkezett, majd ostrom alá fogta a királyság legerősebb nyugati várát, Érsekújvárt, és maga mellé parancsolta az erdélyi haderővel Apafi fejedelmet is. Mivel nem akarta Erdélyre zúdítani a tatárok büntetőseregét, Apafi végül elindult, de titokban a királyság főméltóságaival működött együtt.

Zrínyi Miklós mozgalmában összefogva Wesselényi Ferenc nádor, Nádasdy Ferenc országbíró és Lippay György esztergomi érsek 1663 nyarán közvetlenül a Rajnai Ligához fordultak, hogy a nemzetközi törökellenes szövetséget szervezve a keresztény hatalmak küldjenek segédcsapatokat Magyarországra. Időközben Érsekújvár elesett, és az ez idáig a nagyvezírt békeajánlatokkal ostromló bécsi udvarban is a törökellenes párt kerekedett felül. 1663 őszén Regensburgban a Rajnai Liga gyűlésén pedig elfogadták a magyar javaslatot: a pápa, a Habsburg-uralkodó, Velence, Lengyelország és Oroszország összefogásával hozzanak létre koalíciót, hogy megindíthassák a támadó háborút. A szövetségi tervbe belevették Erdélyt és a két román vajdaságot is.

Eközben a török úgynevezett hódoltató pátensei árasztották el a királyság vármegyéit és városait. Köprülü országos önkormányzatot, teljes védelmet és

vallásszabadságot ígért a lakosságnak, ha a fejedelemséghez hasonló státusban a szultán hatalma alá helyezik magukat, és évente egy összegben fizetett adóval róják le vazallusi kötelességüket. A török határ mentén a lakosság már belefáradt a kilátástalan küzdelmekbe, már a puszta életüket is alig menthették a császári katonaság zaklatásai és a janicsárok sorozatos beütései miatt. A protestánsokat vallásuk miatt zaklatták, a katolikusokat pedig a Habsburg-kormányzat védtelenül kiszolgáltatta a földesúri s a katonai önkénynek és a felkorbácsolt indulatoknak. Az emberek békére, nyugalomra vágytak, és komolyan mérlegelték a török hódolás lehetőségeit, teherbíró képességük határaitra jutottak, nem gondoltak, nem is gondolhattak az országos érdekekre. Köprülü koncepciója mégis összeomlott. A török hódoltatási akciót az erdélyi fejedelem és a királyság főméltóság-viselői különös összjátékkal futtatták zátonyra.

Apafi fejedelem a nagyvezír harmadik parancsára vonult ki az erdélyi csapatokkal az érsekújvári török táborba, mert csak így menthette meg Erdélyt a tatárok kilátásba helyezett büntető hadjáratától. Köprülü terve végrehajtásában Apafit kulcsfigurának szánta, a meghódolt Magyar Királyság királyának akarta választatni. Apafi azonban egyszerre alkalmazva a korabeli politika szinte minden eszközét, a színleléstől az óvatos diplomácián át a merész kockázatig, kivédte, hogy a török politika szánalmas eszköze legyen. Köprülü hódoltató pátenseket adatott ki Apafi nevében. Ezek a pátensek azonban csak arra voltak jók, hogy alkalmul szolgáljanak a nádornak a nyílt válaszra. Wesselényi 1663 őszén drámai kiáltványban vázolta Erdély kiszolgáltatott helyzetét a török alatt, kifejtette, hogy a királyság hódolása a magyar államiság teljes feladásához, Erdély végső pusztulásához vezetne. Ugyanakkor pedig Apafi titkos parancsokat küldött szét a fejedelemséggel határos vármegyék népeinek: ne adjanak hitelt a török álnok hitegetésének, tartsanak ki, bármennyire is nehéz, mert most már hamarosan visszafoglalják Magyarországot az oszmán hatalom alól. Sőt életét kockáztatva a nemzetközi törökellenes szövetség szervezésében is közreműködött. A westminsteri szerződést megkötő Bethlen Gábor fejedelemre hivatkozva Winchelsea portai követen át fordult Angliához, majd 1664-ben egyenesen az angol király közbenjárását kérte Erdély érdekében. Feltehetőleg az erdélyi diplomáciának is része volt benne, hogy egész Európát elárasztották a győzelmi jelentések: Zrínyi Miklós hadereje és a Rajnai Szövetség gróf W. Julius Hohenlohe generális vezette csapatai sikeres téli hadjáratban súlyos veszteséget okoztak a törököknek, és 1664. február 2-án felégették az oszmán haderő felvonulását és utánpótlását szolgáló híres hidat a Dráván, Eszéknél.

Franciaország nem fordulhatott nyíltan a török ellen, de mint a Rajnai Szövetség tagja küldhetett segítséget. Most Bethlen János erdélyi kancellár fia, Bethlen Miklós jár Párizsban, és ő hozza meg 1664 tavaszán Apafi fejedelemnek Hugues de Lionne külügyminiszter és a török elleni háború hadvezérének kijelölt Henri de Latour d'Auvergne, vicomte de Turenne tábornok levelét. Eközben Apafi a román vajdaságokkal is megteremti az összeköttetést, Grigore Ghica havasalföldi vajdával a török elleni háború támogatására köt szövetséget. Sőt a török háborút a kényszer hatására végre vállaló Lipót császár is már hivatalos tájékoztatást küld Apafinak, közli: nemzetközi szövetség indít harcot az oszmánok ellen, és számít közreműködésére. Ez azt jelentette, hogy a

fejedelemség államhatalmi szinten, legális szövetségesként vehet részt a nemzetközi koalícióban.

1664 tavaszán a haditerv szerint magyar, császári, német és francia segédcsapatok három ponton indítanak támadást. A magyar csapatok főparancsnoka, Zrínyi a Rajnai Szövetség csapataival ostrom alá fogja Kanizsát. A főserég Montecuccoli vezetésével a Duna vonalán indít támadást. Hadműveleteket kezdenek Várad térségében is a vár visszafoglalásának előkészítése érdekében. A nehézségek ellenére a háború sikerrel indult, 1664. augusztus 1-jén Szentgotthárdnál a szövetséges csapatok nagy győzelmet arattak Köprülü nagyvezír hadereje felett. A császári kormányzat törökháború-ellenes pártja, Johannes Ferdinand Porcia herceg, a Titkos Tanács elnöke 1664. augusztus 10-én Vasvárnál békét kötött az oszmánokkal. A békekötést egyelőre titokban tartották, sem a szövetségesek, de még a császári csapattisztek sem tudtak róla, csak szeptember végén hozta nyilvánosságra a császári nyilatkozat.

Erdély érdekeit a vasvári béke mélyen sértette. A Habsburg-kormányzat a fejedelemségről is tudtuk nélkül egyezett meg a Portával. Várad országrésznyi körzetével együtt és a Porta minden más területi foglalása (Lugos, Karánsebes) az Oszmán Birodalom birtokában maradt. A Habsburg-török megegyezés értelmében Székelyhíd várát, amely a török Várad ellenében védte a fejedelemség nyugati határát, le kell bontani. A két hatalom megegyezett, hogy egymás ellenségeit, tehát az önállóságát védő Erdélyt sem segítik.

A vasvári béke következtében Apafi politikája is módosult. Szorosabbra fűzte kapcsolatát a királyság főméltóságaival. A magyar politikusok az új viszonyokkal számolva új reálpolitikai programot dolgoztak ki az ország fennmaradása, a magyar államiság átmentése érdekében oly módon, hogy felvázolták a Magyar Királyság, az Erdélyi Fejedelemség, Horvátország és Lengyelország konföderációjának tervét. Zrínyi Miklós 1664. november 18-án vadkanvadászaton meghalt. Apafi, aki elsőként írta le, hogy a nemzet válságos időben vesztette el legjelentősebb politikusát, felmérte az Erdély lehetőségeiben, esélyeiben bekövetkezett változást.

Egyensúlypolitika és az erdélyi-francia szövetség

Apafi és kormányzóköre az 1664. évi nemzetközi törökellenes háború meghiúsítása után is jól látta, hogy az oszmán hatalom meggyengült, Magyarország visszafoglalásának ideje súlyosabb körülmények között, mint ahogy az elődök számítottak rá, de előbb-utóbb bekövetkezik. A széles körű nemzetközi áttekintéssel rendelkező Apafit és kormányzókörét az a cél vezette, hogy megőrizze a fejedelemség értékeit, és korszerű eszközökkel erősítse meg állami szuverenitását. Sikerült a török és a Habsburg-hatalom között egyensúlypolitikát megvalósítaniuk. Tudatosan vállalva a magyar államiság átmentését, rendbe hozták a fejedelemség belső viszonyait. Frissen kihasználták az új nemzetközi hatalmi erőviszonyok lehetőségeit célszerű külkapcsolatok kiépítésére. Apafi kormányzókörében művelt, tapasztalt és

tehetséges politikusok tevékenykedtek: az idős Bethlen János kancellár, az ifjú Teleki Mihály első tanácsúr, Bánffy Dénes kolozsvári főkapitány és diplomata, majd a fiatal Bethlen Miklós és mások. A kis országnak a Portától Lengyelországon át a német fejedelemségekig évszázados diplomáciai hagyományaira építve Apafi többnyire nemeseket, polgárokat és az értelmiség jól képzett gárdáját állíthatta a súlyos válságát élő fejedelemség szolgálatába. Többségük már Descartes eszméin nevelkedett.

A fejedelmi központi hatalmat Apafi oly módon építette ki, hogy belső kölcsönökkel, nyitott kereskedelempolitikával, kincstári vállalkozásokkal stabilizálta az államgazdaságot, és korszerűsítette a haderőt. Reformjait a sűrűn összehívott országgyűléssel fogadtatta el és ellenőriztette. Meghívta az országgyűlésre a „három nemzet” – a magyar vármegyék nemessége, a székely székek, a városok és a szász univerzitás – követein kívül az erdélyi románság egyetlen intézményének képviselőjét, a görögkeleti egyház püspökét is. Nincs rá ugyan adat, hogy uralma idején a püspök felszólalt volna az országos tanácskozáson. Apafi újítása mégis korszakos jelentőségű volt, mert először a történelem folyamán politikai fórumot nyitott az erdélyi románságnak.

A vasvári béke következményei a királyságban is új politikai viszonyokat teremtettek, s ez ugyancsak hatott a fejedelemség politikájára. Wesselényi Ferenc nádor vezetésével a királyság főméltóság-viselői – Nádasdy Ferenc országbíró, Zrínyi Péter horvát bán és Lippay György esztergomi érsek – közösen keresték az ország megőrzésének új lehetőségeit. A Habsburg–oszmán megegyezés még a védelmi harcot is tiltotta, viszont a török helyőrségek rendszeresen betörték a királyság területére, hatalmas sarcokat szedtek, és fél vármegyényi vidékeket csatoltak a hódoltságához. Wesselényi és társai országos egységet igyekeztek kialakítani. Így vonták be a szervezkedésbe II. Rákóczi György még 1652-ben örökös fejedelemmé választott fiát. I. Rákóczi Ferenc 1665-ben húszéves; apja halála után áttért a katolikus vallásra és anyjával, Báthori Zsófia fejedelemasszonnyal a család felső-magyarországi birtokán élt, többnyire a Lengyelország és Erdély között összeköttetést biztosító Munkács várában vagy Sárospatakon. A francia, majd a lengyel segítség megnyerésével hiába próbálkozó Wesselényi nádor Erdéllyel is szorosabb együttműködést akart kialakítani. Apafi fejedelem 1666 nyarán el is küldte Erdély követeit, Teleki Mihályt és Bethlen Miklóst, s a murányi tanácskozáson többek között arról is tárgyaltak, hogy hol legyen a fejedelemség és királyság határa, ha majd kiverik a törököt az országból. Addig azonban Wesselényi nádor és társai nem láttak más módot az ország teljes pusztulásának megakadályozására, mint hogy külön megállapodást kötnek az oszmán hatalommal, évente nagyobb összeg lefizetésével váltanak meg a maradék ország biztonságát. Apafi 1666 őszen jól bevált diplomáciai testületét bocsátotta a Portával összeköttetést kereső magyar főméltóságok rendelkezésére. A próbálkozás azonban nem sikerült. Köprülü Ahmed nagyvezírt még Kandia ostroma kötötte le, a Habsburg-birodalommal nem akart háborúba kerülni, titkos megállapodásuk szerint egymás alattvalóit nem segítik, s így a főméltóságok ajánlatát hozó erdélyi követel tárgyalásokba sem bocsátkozott. 1669-ben Köprülü bevette Kandia várát, s miután így megszilárdította hatalmát a Földközi-tenger keleti térségében, Lengyelország ellen készült újabb háborúra. A Habsburg-udvarral a magyarországi béke és az ausztriai–török kereskedelem zavartalanlansága érdekében a Porta új egyezményt kötött. Wesselényi nádor halálával a

szervezkedés elvesztette megfontolt vezetőjét, és 1670 tavaszán a Habsburg-kormányzat szélsőséges pártja megkezdte a királyság csonka államiségének felszámolását: a császári csapatok ellen kibontakozó helyi ellenállásokat és I. Rákóczi Ferenc felső-magyarországi felkelését levertek. Letartóztatták, majd összeesküvés, a törökkel paktálás vádjával bíróság elé állították és kivégezték Nádasdy országbíró, Zrínyi Péter bánt, Frangepán Ferenc horvát és Erasmus Tattenbach stájer főnemes, s a felső-magyarországi köznemesek egyik vezetőjét, Bónis Ferencet (1671). A királyság alkotmányát felfüggesztették, a várak magyar katonaságát (mintegy 10 ezer végvári vitézt) elbocsátották, a határőrséget császári egységekre bízták. Megszüntették a városok önkormányzatát, a protestáns lelkészeket különbírók elé idézték Pozsonyba. A szervezkedés gyanúja miatt a felső-magyarországi köznemes családok sokasága vált földönfutóvá (1670–1674).

Apafi mindvégig megőrizte szuverenitását, Erdély sem a török, sem a Habsburg-hatalomnak nem vált eszközévé. Mint a magyar államiség megtestesítője, a fejedelem adott lehetőséget, hogy tájékoztassák Európát a királyságbeli viszonyokról. Erdély menedéket nyújtott az üldözötteknek, és segítette, hogy határán, a Partiumban a bujdosók – földönfutó egykori végvári katonák, jobbágyok, nemesek – felfegyverkezzenek, és beütéseikkel nyugtalanítsák a császári katonaságot.

Apafi eredményes egyensúlypolitikát, újszerű nemzetközi kapcsolatokat alakított ki. Megegyezett a lengyelekkel, magához békítette Moldva és Havasalföld vajdáit. Továbbfejlesztette Hollandiával, Angliával, a német fejedelemségekkel és Svédországgal – a már kiépített egyházi kapcsolatok segítségével – politikai összeköttetéseit. Ugyanakkor szerződéssel rendezte Erdély viszonyát Lipót császárral. Számolt a kiéleződő Habsburg–Bourbon ellentéttel. A nemzetközi viszonyokat Erdély érdekében kihasználó Apafi régi hagyományokat folytatott, Pázmány Péter esztergomi érsek, Zrínyi Miklós kezdeményezéseit és az erdélyi fejedelmek gyakorlati politikáját elevenítette fel. A bécsi francia követ, a portai francia rezidensek és a franciabarát lengyel politikusok segítségével teremtette meg Franciaország és Erdély kapcsolatát.

1673 novemberében a török felett fényes győzelmet arató Jan Sobieski hetman kéréssel fordult Apafihoz, hogy Erdély vállaljon Franciaországgal együtt mediációt az 1672 óta zajló lengyel–török háború befejezésében. A francia orientációnak Erdélyben elég nagy belső ellenzéke van, Apafi azonban véresen letöri a Habsburg-kapcsolatokat erőltető pártot, politikai vezetőjük, Bánffy Dénes feje porba hull. 1675 márciusában a lengyel király követével Erdélybe érkező francia megbízott, Roger du Fresne Akakia közreműködésével megszületik egy előzetes francia–erdélyi megállapodás, a fogarasi egyezmény. 1677 májusában pedig Varsóban François Gaston de Selles Béthune márki, Franciaország új lengyelországi követe és Absolon Dániel, a fejedelemség képviselője, aláírták az erdélyi–francia szövetséget. Franciaország harcban állva Lipót császárral 100 000 tallérral segíti a Habsburg-önkényuralom elől Erdélybe menekülteket. A határon több ezer üldözött gyűlt össze, s ezek – korabeli kifejezéssel a bujdosók – hadsereggé szerveződtek. Emellett XIV. Lajos francia és lengyel segédcsapatokat küldött, hogy nagyobb szabású katonai akciót indítsanak a Habsburgok ellen. A bujdosók élére Apafi generálist küld ki, Teleki Mihályt, aki vezérkarával megszervezi a támadást, és a fejedelemség visszavonulási területet biztosít számukra. Nyílt háborúba

azonban Erdély nem bocsátkozik a Habsburg-magyar királlyal. Ennek ellenére a szerződés értelmében XIV. Lajos belefoglalja Erdély érdekeit a majd a Habsburg-kormányzattal kötendő békébe. Sőt, ha a török Porta büntető hadjáratot indítana a fejedelemség ellen, a francia király kezességet vállal és védelmet nyújt.

Az időközben Lengyelországgal békét kötött Porta francia kapcsolatait kockáztatná, ha nyíltan fellépne a fejedelemség önálló nyugati külpolitikája ellen, de titokban a hatalomra törő Béldi Pált biztatja, hogy törökbarát pártot szervezve buktassa meg Apafit. A fejedelem és kormányzóköre azonban sikeresen leszámolt Béldi csoportjával.

A bujdosókat ekkoriban kezdték „kurucok”-nak nevezni. A kifejezés eredete bizonytalan. Az 1670-es évek második felében kurucok azok, akik a Habsburg-uralom ellen, a protestáns vallás és az ország szabadságáért harcolnak. Első harci próbálkozásaik nem arattak tartós sikert. Teleki jó szervező, vállalkozó diplomata, de hadvezető tehetsége csekély. Mire 1678 tavaszán a francia király megbízottjának jelenlétében Telekit a bujdosók „fő előljárójukul” választották, a hadsereg generálisa a húszesztendő gróf Thököly Imre lett.

Thököly még mint gyermek menekült a Wesselényi-szervezkedés megtorlása elől a királyságból Erdélybe. Különleges katonai tehetsége már az 1678 kora őszi hadjáraton megmutatkozott. Francia és lengyel segédszerepekkel megerősített lovasezredeivel elfoglalta az alsó-magyarországi bányavárosokat. Ez a katonai akció hathatósan hozzájárult, hogy Franciaország belefoglalta Erdélyt a Habsburgokkal megkötött nijmegeni békébe. A fejedelemség érdekeit általánosságban említő 31. pont érdemi súlyát XIV. Lajos királynak 1679. június 8-án kelt, Apafinak küldött levele adja meg, amelyben megerősíti, hogy a békeszerződés szerint Erdélyt is felvette szövetségesei közé. Apafi hamarosan fogadja a még 1674-ben megválasztott, de csak 1676-ban megkoronázott Sobieski lengyel király erdélyi követét, és hivatalosan megbízott minőségben küldi Absolon Dánielt Párizsba.

Az erdélyi diplomácia messzeható nemzetközi következményeivel és Thököly haderejével egyaránt számoló Habsburg-kormányzat 1681-ben, csaknem húszévi szünet után összehívja az országgyűlést. A soproni országgyűlésen visszaállították a magyar alkotmányt, betöltötték a királyság főméltósági tisztségeit, nádort választottak, és törvényt hoztak, hogy bizonyos korlátok között szabad a protestánsok vallásgyakorlata.

A mintegy 20 ezer főnyi katonaságával erős hatalmat kiépítő Thököly azonban Felső-Magyarországon önálló fejedelemséget kívánt kialakítani. Számíthatott Eperjes, Bártfa, Lőcse gazdag polgárainak anyagi támogatására, majd feleségül vette I. Rákóczi Ferenc özvegyét, Zrínyi Ilonát, s a Rákóczi és Zrínyi család hagyományos tekintélyével is növelte hatalmát. A Porta felismerte, hogy Thököly támogatásával megoszthatja a magyar politikát, elszigetelheti Erdélyt, és megszabadulhat Apafitól. 1682-ben Thököly bevette Kassát, Ibrahim budai pasa pedig ostrom alá fogta Fülek várát, ahová Thökölynek és a tatár büntető hadjáratot kilátásba helyező portai parancsra Apafinak is csapatokkal kellett kivonulnia.

Fülek a királyság két északi területe, a nyugati rész, „Alsó-Magyarország” és a keleti rész, „Felső-Magyarország” között biztosította az összeköttetést. Ibrahim nagy véráldozattal vette be, s győzelmi szertartásának fénypontjaként

Thökölyt Felső-Magyarország fejedelmének kiáltotta ki. Apafi felismerte a megosztó török politika és Thököly önálló hatalma messzeható veszélyeit. Az események azonban túlfutottak hatáskörén. Az idős fejedelem lassan előregedő politikusgárdájával már nem védhette ki e váratlan fejlemény súlyos következményeit.

A Szent Liga titkos tagja

Az önálló Erdélyi Fejedelemség helyzetében a török háború (1683–1699) gyökeres változást hozott. A változás azonban nem egy csapásra történt, és nem egyértelmű körülmények között zajlott. Franciaország, ahogy kiépítette a Habsburg-birodalom háta mögött politikai támaszpontjait, a Portával is szorosra fűzte viszonyát. Az Oszmán Birodalomban Köprülü Ahmed nagyvezír halála után (1676) a belső bomlás nyilvánvalóvá vált. Janicsárlázadások, állandó pénzügyi zavarok és ellátási nehézségek között Kara Musztafa nagyvezír úgy vélte, hogy hódító hadjáratral keltheti új életre a birodalmat. Franciaország biztatásától sem függetlenül hadjáratot indított Bécs elfoglalására. 1683 nyarán mintegy százezer főnyi seregével Magyarországon átvonulva megkezdte a császárváros ostromát.

Apafi sok vihart megélt kormányzókörét nem kápráztatta el az egész Európát megrendítő oszmán vállalkozás. Nyilván Erdély aranyainak is része volt benne, hogy a hadba hívó szultáni parancsnak Apafi csak nyár utóján tett eleget. Akkor sem tetemes haderővel, csupán a székelyek néhány ezres seregével ment ki Magyarországra, hogy a nagyvezír haderejéhez csatlakozzék. A Győr alatti Rába- és Rábca-hidakat őrizték. Közben a Habsburg-császár oldalán kitartó Esterházy Pál nádorral a fejedelem mindvégig kapcsolatban maradt. Politikai alapelvét így foglalta össze: igyekezzenek közös erővel úgy kormányozni a dolgokat, hogy „ne légyen . . . végső romlása a magyar nemzetnek”.²

Lotharingiai Károly herceg és Sobieski János király elsőprő bécsi győzelme – 1683. szeptember 12. – után, mire a felbomló török haderőkkel elárasztott királyságon át Apafi járvány tizedelte seregével hazaért, Erdély helyzete megváltozott. A Porta a párkányi csatavesztés (1683. október 9.) sokkhatására bünbaknak kikiáltott Thökölyt elejtette. Erdélyre kívánt támaszkodni, és elismerte Apafi kiskorú fia, II. Mihály fejedelmi címét. A gyermek Apafit az erdélyi rendek már korábban megválasztották. Az öreg Apafi Mihály azonban a kereszténység oldalán kereste Erdély jövőjének biztosítékait.

1684 tavaszán XI. Ince pápa védnöksége alatt Lengyelország, Velence és a Habsburg-birodalom részvételével megalakult a Szent Liga. A török európai hatalma visszaszorítására létrejött katonai szövetség tagjai világosan felismerték, hogy Erdély nélkülözhetetlen az Ukrajnától le a Földközi-tenger partvidékeiig és a Balkán-félszigetig kibontakozó háborúban. Stratégiai támaszpont, nyersanyag- és élelemforrás. Protestáns ország, így a német fejedelemségek és a vállalkozást anyagiakkal segítő Anglia, Hollandia szempontjából is fontos, hogy Erdély a keresztények oldalán vegyen részt a történelmi jelentőségű küzdelemben. Ezt már a török kiűzésének nemzetközi

feltételeit felvázoló tervek is mind leszögezték. Hagyományok és nemzetközi követelmények jegyében ajánlotta fel tehát Lipót császár 1684 áprilisában Apafi fejedelemnek, hogy csatlakozzék a Szent Ligához.

A nyílt csatlakozást azonban reálpolitikai megfontolások tiltották. Nyugati határán Várad, Temesvár és egy sereg kisebb török vár erős őrségei figyelték Erdély minden mozdulatát. Sztambul egyetlen intésére porrá tehetik falvait és városait a Kárpátok keleti hágóin bezúduló tatár csapatok. Lengyelország a Szent Ligában is erős francia orientációt képviselt. Sobieski kapcsolata Lipót császárral alaposan megromlott, és Erdélyt a maga érdekkörébe vonva szeretne volna felvenni a törökellenes szövetségrendszerbe. Mindemellett Buda 1684. évi ostromát az oszmánok sikeresen kivédtek, a török még nagy erejű ellenfél. Apafi mégis megkezdte az óvatos előkészítő lépéseket, hogy minden nehézség ellenére megfelelő biztosítékokkal és garanciákkal körülbástyázva a kis ország érdekeit, bekapcsolódjék a kereszténység küzdelmébe. 1685 tavaszán Kercsesorán megkötik Teleki közreműködésével az előzetes titkos megállapodást a Habsburg-császárral. Eszerint Apafi elismeri a magyar király főségét, Lipót szavatolja a fejedelemség önálló államiságát, kormányzásának függetlenségét, s Erdély titokban csatlakozik a Szent Ligához, vállalja egyes csapategységek kiteleltetését. A megegyezés biztonsága érdekében Apafi közben Havasalfölddel érdekvédelmi szövetséget kötött, és Lengyelország garanciáját igyekezett elnyerni. Thökölyvel azonban nem sikerült megegyeznie.

Felső-Magyarország fejedelme ugyancsak távol tartotta magát Bécs ostromától, és mintegy 20 ezer főnyi haderejével azonnal megkísérelte, hogy átálljon a keresztények oldalára. A Habsburg-kormányzat dinasztikus pártja azonban hevesen elzárkózott minden közeledési kísérlet elől, annak ellenére, hogy Lotharingiai Károly, a kitűnő hadvezér úgy vélte, Thököly harcedzett katonái nélkülözhetetlenek a magyarországi hadszíntereken. A Porta elfogatóparancsot adott ki Thököly ellen. Apafi a parancsnak nem tett eleget, s talán értesítette is a veszélyről Thökölyt, de segítséget nem adhatott. Thököly birtokait a török párt kezdeményezésére az erdélyi országgyűlés 1685 tavaszán elkobozta, híveit bebörtönözte. A váradi pasa 1685 őszén csellel elfogta Felső-Magyarország fejedelmét. A királyság és Erdély pozícióinak védelmében is nélkülözhetetlen 20 ezer főnyi Thököly-hadsereg ezzel megsemmisült, csoportokra, csapatokra hullott szét, sokan beálltak a Szent Liga magyar kapitányaihoz, s néhány ezred a császári hadtestek kötelékeiben harcolt a török ellen. Mintegy négyezer katona, Thököly diplomáciai testületével együtt Zrínyi Ilona és a Rákóczi gyermekek munkácsi várába zárkózott. A stratégiai fontosságú várat 1685 végén a császári csapatok erős ostrom alá vették.

1686 tavaszán a pápai diplomácia jóvoltából befejezték a lengyel–orosz háborút. A moszkvai cárság csatlakozott a Szent Ligához, s lekötötte a krími tatárok erejét. A haditanács ugyanakkor beszüntette a nagy nemzetközi felháborodást kiváltó és presztízavesztéssel járó munkácsi ostromot, s a várat blokádnak alá vette. Mindez azért történt, mert a szövetséges csapatok egész Európa figyelmével kísérve körülzárták Budát. Az időközben a szultán parancsára szabadon bocsátott Thököly sem nyúlt fegyverhez. A fejedelemség követői és a bécsi államférfiak most már véglegesíthették Erdély csatlakozásának feltételeit.

Az 1686. június 28-án Haller János erdélyi követ, Strattmann kancellár és Badeni Hermann, a haditanács elnökének ellenjegyzésével ellátott szerződés

szerint a fejedelemség csatlakozik a Szent Ligához. Amíg Váradot nem foglalják vissza, a szerződés titkos. Amíg Temesvár és Belgrád török kézen van, Erdély nem száll hadba, hanem évi 50 ezer birodalmi tallér készpénzzel, továbbá fuvarral és élelemmel járul hozzá a török háborúhoz. Ennek zavartalan lebonyolítása érdekében a török háború idejére Kolozsvárt és Dévát kétharmadrészt császári, egyharmadrészt fejedelmi csapatok őrzik. Erdély, mint a Magyar Szent Korona tagja, elismeri a magyar király hatalmát. Lipót császár ezzel szemben kötelezettséget vállal, hogy szavatolja a fejedelemválasztás szabadságát, az ország minden egykori törvényeivel biztosított világi és egyházi ügyeinek sértetlenségét, az államkormányzat és a gazdaság önállóságát. A Szent Liga és az oszmán hatalom háborúját lezáró békébe majd belefoglalják az Erdélyi Fejedelemség érdekeit. (A szerződés egyik másolatát Londonban őrzik a Public Record Office fontos államiratai között.)

A szerződés megállapodását Erdély óriási politikai kockázatot vállalva teljesítette. 1687 őszén a császári hadsereget a teljes pusztulástól a fejedelemség mentette meg. Buda visszavívása (1686. szeptember 2.) után ugyanis a Porta megújította haderejét, s 1687 nyarán a nagyvezír meglehetősen erős haderővel jött Magyarországra, hogy visszavegye az Oszmán Birodalom magyarországi központját. A Lotharingiai Károly herceg vezette szövetséges csapatok azonban 1687. augusztus 12-én Nagyharsánynál kemény küzdelemben megsemmisítették a nagyvezír hadseregét. A győzelem szinte pirruszinak bizonyult, mert a szövetséges csapatok között kirobbantak a régen lappangó feszültségek, a hadvezetés meghasonlott, Lotharingiai Károly a császári hadsereggel magára maradt. Az élelemből kifogytak, takarmányhiány miatt pusztultak a lovak, a katonaságot járvány tizedelte, és a maradék haderőt elcsigázta a heteken át zuhogó eső, a csaknem járhatatlan utak. Teljesítőképességének végső határait elérte a császári hadseregnek adott tehát Apafi fejedelem – a tartózkodást ajánló országgyűléssel is szembeszállva – 1687 őszén téli szállást.

Az érdekelt felek rövid előzetes tárgyalások után, 1687. október 27-én a balázsfalvi szerződésben szabályozták a császári csapatok erdélyi áttelelésének feltételeit, messzemenően tekintetbe véve a lakosság biztonságát és érdekeit. A Lotharingiai Károly herceg és Teleki Mihály aláírásával ratifikált megállapodás újra megerősítette a fejedelemség kormányzati önállóságát biztosító 1686. évi szerződést.

Visszatérés a Magyar Királysághoz a Habsburg hatalmi rendszerben

1688 elején a Habsburg-kormányzat Antonio Caraffa generálist nevezte ki Erdély katonai főparancsnokának. Miután az előző év végén a pozsonyi országgyűlésen megváltoztatták Magyarország alkotmányát, és az addig választott királyságot örökös királysággá nyilvánították, az új katonai főparancsnoknak az a feladata, hogy az új követelmények szerint rendezze a fejedelemség és királyság viszonyát.

A magyar rendek kompromisszumot kötöttek a Habsburg-dinasztiával, lemondtak ősi választási jogukról, viszont az uralkodó kötelezettséget vállalt,

hogy a magyarok saját maguk, magyar intézményekkel rendezkednek be a töröktől visszafoglalt országban. Caraffa ezzel szemben katonai terrortal, erőszakkal kényszerítette az ország önállóságáról lemondó nyilatkozat aláírására Erdély politikusait. A fogarasi nyilatkozat értelmében a fejedelemséget Lipót császár és a 9 éves örökös király, I. József uralma alá helyezik, az ország váraiba császári katonaságot fogadnak, és évi 700 ezer forint adót fizetnek Bécsbe. A rendek hivatkoztak az 1686. évi szerződésre és a balázsfalvi egyezményre, válaszul a császári leirat csak a vallásgyakorlat szabadságát és a katonaság önkényeskedéseinek megfékezését ígérte. Megtartására azonban nem kaptak semmi garanciát. Több város, így Nagybánya, Beszterce és Brassó fegyverrel tiltakozott a fogarasi nyilatkozat ellen, de a katonai túlerő letört minden ellenállást. Vagy fogcsikorgatva engedelmeskedtek, vagy elvéreztek az egyenlőtlen harcban, mint a Kreutz Gáspár aranyműves vezetésével a városfalakra ágyúkat vontató brassói lakosság. Erdély központi kormányzata és rendi intézményei árnyékhatalommmá váltak, katonai főparancsnok kormányzott, és fegyveres erővel hajtotta be az adót.

Apafi fejedelem hosszú uralkodásának utolsó esztendejében már súlyos betegséggel küzdött. 1690. április 15-én az órák szenvedélyes kedvelője megtért a „nagy órásmesterhez”. A Porta azonnal kiállította az új fejedelem atnahméját, a szultáni fermánba Thököly Imre nevét írták be.

Thököly hiába szabadult ki a török fogságból, a keresztény tábortól elszigetelődött, az oszmánok oldalára szorult. Eddig a török csapatkötelékekben Havasalföldön harcolt a szövetséges keresztény csapatok ellen, majd konföderációt kötött Constantin Brincoveanu vajdával (1689). Az európai erőviszonyokban hirtelen bekövetkezett változás pedig pillanatnyi lehetőséggel szolgált, hogy elnyerje az erdélyi fejedelmi hatalmat.

Belgrád elfoglalása (1688), majd a császári csapatok benyomulása Havasalföldre annyira megnövelte a Habsburgok erőfölényét, hogy az európai hatalmi egyensúly fölborulására hivatkozva Franciaország és Lengyelország ellenakciót kezdett. XIV. Lajos csapatai betörték a német fejedelemségekbe, a Napkirály éppen úgy Erdélyben látta a Habsburgok túlzott hatalmi törekvéseit Közép-Európa keleti végvidékén ellensúlyozni képes országot, mint a Kamenica várát a törököktől nagy véráldozatokkal visszafoglaló Sobieski. De amíg a francia király kijelentette, hogy kész Thökölyt anyagi támogatással is besegíteni az erdélyi fejedelemségbe, Sobieski annak ellenére sem bízott Thökölyben, hogy a Porta már hajlott a békére.

Erdély helyzetében végül a török ellentámadás hozott időleges változást. Thököly 1690. augusztus 21-én az erdélyi havasok úttalan útjain ereszkedett be az országba, 6000 főnyi seregével meglepte és megsemmisítette a császár erdélyi haderejét. Teleki Mihály, Apafi egykor legbefolyásosabb tanácsosa holtan maradt a zernyesti csatatéren. Thökölyt a keresztényszigeti országgyűlés fejedelemmé választotta. Erdély új fejedelme megerősítette az ország alkotmányát, a négy bevett vallás szabadságát, a „libera vox”-ot, vagyis a fejedelemválasztás szabadságát és a „három nemzet” kiváltságait. Ugyanakkor felajánlotta Lipót császárnak, hogy kész a Szent Liga oldalán a török ellen fordulni, ha fejedelemségét elismeri, hercegi címet kap, és a megegyezést Velence Lengyelországgal együtt garantálja.

Eközben Köprülü Musztafa nagyvezír hatvanezer főnyi haderejével körülzárta, majd egyheti ostrom után, 1690. október 8-án visszafoglalta

Belgrádot. A császári csapatok fővezére, Badeni Lajos generális Erdély stratégiai jelentőségét fontosabbnak ítélte, mint Belgrádot, s a Balkán kapuját sorsára hagyva, a fősereggel Thököly ellen indult. Erdély fejedelme pedig, miután alvezérei csatát vesztek, csapattöredékeivel a Bodza-szoroson át október 25-én örökre elhagyta az országot.

Eközben a török ellentámadás miatt kirobbanó általános pánikot Bethlen Miklós tanácsúr eredményesen használta ki Erdély érdekében. Thököly erdélyi fejedelemsége és Belgrád eleste Bécsben tanácstalanságot és kapkodást keltett. Bethlen ekkor nyújtott be olyan diplomatervezetet a császárnak, amely az adott politikai keretek között biztosíthatja Erdély belső kormányzatának önállóságát. A tervezetet a bécsi kormányférfiak fenntartás nélkül elfogadták. Lipót császár erdélyi uralmának ez az 1690-ben kiadott alapokmánya, a *Diploma Leopoldinum* a katonai igazgatás évei után az erdélyi polgári igazgatás szuverenitása mellett szavatolta a szabad vallásgyakorlatot, a gazdasági önrendelkezést s a művelődési intézmények sértetlenségét. 1691-ben a fogarasi országgyűlés II. Apafi Mihály kiskorúságának idejére Guberniumot választott. A gubernátor a kivégzett Bánffy Dénes fia, Bánffy György; a kancellár Bethlen Miklós lett. Az ország főgenerálisi tisztségét Bethlen Gergely, a főkincstárnokságot Haller János nyerte el. Ez a kormányzótestület, bár sok ellentét osztotta meg, óvatos angol és holland orientációt próbált megvalósítani. II. Apafi Mihály kiskorú fejedelem, Bethlen Miklós ösztönzésére, 1690-ben aláírt nyilatkozata értelmében gyámjainak a brandenburgi választófejedelmet és Orániai Vilmos angol királyt ismerte el. Ez az adott helyzetben reális lépésnek látszott, mert a török előretörését még a mérhetetlen áldozatokat követelő szalánkeméni keresztény győzelem sem tudta megállítani.

A Habsburg-kormányzatot súlyos veszteségek érték. A tengeri hatalmak, Anglia és Hollandia pedig, mivel a kibontakozó pfalzi háborúban szövetség kötötte őket a Habsburg-császárhoz, a kilátástalan erőpocsékolásnak tűnő török háború mielőbbi befejezését sürgették. Az angol és a holland protestánsok és kereskedők érdekei miatt különösen szorgalmazott béketervezetekbe Erdély szabadságai fontos fejezetként kerültek be. 1691-ben a törökök és Habsburgok között békeközvetítő angol és holland javaslat szerint Erdély önállóságát meg kell tartani. Lipót császár maga is jóváhagyta a Sir William Hussey angol megbízottal a Portára küldött békeajánlatot, amelynek értelmében Erdély megtartja önálló államiságát. II. Apafi Mihály török és Habsburg pártfogás alatt, nemzetközi hatalmak garanciális ellenőrzésével kormányozná az országot. Később William Paget lord egyenesen a fejedelemség múltbeli politikai szerepére hivatkozva javasolta, hogy a megkötendő békébe foglalják bele az önálló Erdély biztonságát is. A nagyvezír magáévá tette az angol és a holland javaslatot, s a tárgyalások előrehaladtával is feltételül kötötték ki, hogy Erdély régi állapotába helyeztessék vissza.

A Habsburg kormánykörökben megoszlottak a vélemények. A toleránsabb táborral szemben azok kerültek fölénybe, akik az angol és a holland garanciákkal biztosított önálló Erdély miatt a dinasztia jövőjét féltették. A béketárgyalások előrehaladtával mintegy versenyfutásban megszilárdították a Habsburg-kormányzat erdélyi hatalmát. Költséges ostromzár után végre elfoglalják Váradot (1692), II. Apafi Mihályt mondvacsinált ürüggyel Bécsbe internálják, mintegy 8000 főnyi katonasággal újra megszállják Erdélyt (1695), és Rabutin de Bussy generális főparancsnoksága alá helyezik (1696).

A fejedelemség vallásfelekezetei közötti arány szembetűnően megváltozott. A katolikus egyház már a korábbi évtizedekben megerősödött. Katolikus főurak gazdag csoportja a politikában is vezető szerephez jutott, s bőséges alapítványokkal támogatta a plébániákat és az iskolákat, segítette az országban már elszórtan működő jezsuitákat. 1690 elején a Katolikus Státus Apor István elnökletével megegyezett a református egyházzal a vitás egyházi birtokok ügyében. Illyés András püspök, az erdélyi katolikus egyház feje, Rómába küldött memorandumában kifejtette, hogy a katolikus univerzalizmus és az ország történetében gyökerező nemzeti szellem, a Magyar Királyság ősi szervezeti keretei között, de a fejedelemség érdekeinek megfelelően kívánja újjászervezni az erdélyi püspökséget. Az erdélyi görögkeleti egyház püspökét változatlanul a havasalföldi metropolita nevezte ki, de az erdélyi fejedelem erősítette meg. Mivel a püspök már meghívót kapott az országgyűlésre, papjai mentességet nyertek a terhek alól és védelmet a fejedelemtől a földesurakkal szemben, gazdag hívei pedig kapcsolatba kerültek az államvezetés köreivel, az erdélyi görögkeleti egyház nemcsak határozott fejedelemségbeli formát öltött a szabadon fejlődő anyanyelvi műveltség jóvoltából, hanem beépült az ország államrendszerébe. Közben kevésbé érvényesült a református egyház uniós törekvése, és Róma csendes missziós munkája sem ért el érdemleges eredményt. Az uralomváltás időpontjában az erdélyi toleráns valláspolitikai hagyományai éltek. Az organikus fejlődést a Habsburg-kormányzat elhatározása élesen bevágta. Kinsky kancellár elnökletével a bécsi ún. Erdélyi Tanács központi beavatkozással rendezi át a fejedelemség vallási viszonyait. A birodalmi érdeket részben az ausztriai rendtartomány irányításával működő jezsuiták állami támogatásával, részben pedig úgy érvényesíti, hogy a román lakosságot vallási unióval a Habsburg-kormányzat irányítása alá vonja.

Előzetes tárgyalások után 1692-ben Lipót császári pátenstben ígéri meg, hogy ha az erdélyi görögkeleti egyház a római katolikus egyházzal egyesül, a papságot rendi privilégiumokkal ruházza fel, és felmenti az állami adófizetés kötelezettsége alól. Az egyesülés dogmatikai alapjainak kidolgozása után, amely lényegében a római pápa főségének elismerését jelentette, 1697-ben a püspök, Teofil vladika zsinaton nyilvánította ki szándékát, hogy a gondjaira bízott görög egyház egyesül a katolikus egyházzal, amennyiben papjai gazdasági és társadalmi kiváltságban részesülnek. 1699-ben Lipót császári határozatban mondta ki az uniált görögök jogegyenlőségét a római katolikusokkal (I. Diploma Leopoldinum). 1700-ban pedig az új görög püspök, Atanasie Anghel ünnepélyes zsinaton nyilvánította ki, hogy elfogadják az uniót és a Habsburg-kormányzat védelmét. Majd miután Bécsben tanúságtételt tett, Gyulafehérvárott ünnepélyesen felszentelték a görög katolikus egyház püspökévé. A formálisan ezzel befejezést nyert uniót Lipót császár 1701-ben kiadott határozata erősíti meg (II. Diploma Leopoldinum). Eszerint a román papok mentesülnek mindennemű jobbágyi kötelesség alól, és nemesi privilégiumokkal élnek, megnyílnak előttük a katolikus főiskolák és ösztöndíjak, a görög katolikus püspök mellé az esztergomi érsek „auditor generalis”-t nevez ki. Hosszú távon az unió új távlatokat nyitott az erdélyi románság fejlődése előtt. A „részben politikai mű”-vel járó gyors változást a román jobbágyok nem értették. A kereskedők és kisnemesek tiltakoztak ellene, és megalakították a Görögkeleti Státust, vezetőjüket, Nagyszegi Gábort azonban a császári generális bebörtönöztette.

Az uniót a bécsi kormányzat a török béketárgyalásokkal mintegy versenyfutásban hozta tető alá. Az 1698-ban konkrét formát öltő tárgyalásokban az angol közvetítő azt kívánta, hogy a fejedelemség önállóságát és többek között a protestánsok szabad vallásgyakorlatát is foglalják be a megegyezésbe. Az unió következtében addigi többségi fölényt elvesztő erdélyi protestantizmus ügye sem került be azonban a békeokmányba. A karlócai béke 1699 elején úgy zárta le a másfél évtizedes török háborút, hogy a fejedelemség helyét közvetlenül a központi kormányzathoz kapcsolva a Habsburg-birodalom kötelékében jelölte ki.

II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemsége

„Sine nobis, de nobis – nélkülünk döntöttek rólunk” – fogalmazta meg II. Rákóczi Ferenc a világ népeihez intézett, 1704 elején kiadott, de antedatáltan 1703. június 7-ére, a Rákóczi-szabadságharc kezdetének időpontjára keltezett manifesztumában azt a tényt, hogy a Habsburg és az oszmán hatalom a magyarok diplomáciai képviselője nélkül határozott Magyarországról. Pedig az Erdélyi Fejedelemség is államhatalmi szintű szerződéssel, súlyos politikai kockázatokat vállalva, erején felüli anyagi és véráldozatokkal vett részt országa visszafoglalásában. A karlócai békében megfogalmazott Habsburg-birodalmi nagyhatalmi álláspont következményeit pedig a Királyhágón innen és túl a társadalom minden rétege tapasztalta. A királyságot és a fejedelemséget anélkül, hogy az országegységet megvalósították volna, régi megosztottságában, állami intézményei hatáskörétől megfosztva a bécsi kormányzat központi irányítása alá rendelve szervezték be a Habsburg-birodalomba. Az 1686–1687. évi kompromisszumokat félretéve mindkét országrészt megfosztották az állami lét olyan elemi feltételeitől, mint a saját hadsereg, az önrendelkezés, a szabad vallásgyakorlás, az anyanyelvi művelődés joga. Megsemmisítették történelmileg kialakult külkapcsolatait, elszigetelték a fejlődésbe lendülő európai országoktól, megfosztották felzárkózási erőfeszítéseinek folytathatóságától. A század végére a Magyar Királyságban és az Erdélyi Fejedelemségben a fő tisztségek viselői, a közhatalom különböző fórumain tevékenykedő köznemesek és polgárok, sőt a társadalom bármely rétegében az országuk jövőjéről gondolkodók egyaránt úgy látták, hogy ez az állapot Magyarország teljes beolvasztásának veszélyeit rejti magában. Elvész a korabeli értelemben vett nemzet, és elvész a jövő. Erdélyben nemcsak a magyarságukat féltők, főurak, nemesek, városi polgárok és székely hadnagyok gondolkoztak így, hanem a Szászföld vezetői is. Dokumentumok sokasága tanúsítja, hogy Erdély lakói – magyarok, szászok és románok – úgy vélték, jövőjüket az önálló fejedelemség keretei között látják biztosíthatónak.

Földrajzi helyzetéből következően, és a 17. század folyamán mindvégig aktív nyugat-európai politikájának folyamányaképpen is, Erdély egyre inkább a nemzetközi hatalmi változások egyik neuralgikus pontja lett, s az új század hajnalán éppen ezért számolhatott még alternatív lehetőséggel.

Az európai hatalmi viszonyokban a török visszaszorítása miatt új helyzet alakult ki. A kívánatos hatalmi egyensúly korábban sem csupán a Bourbon- és a Habsburg-dinasztiák ügye volt már, hanem Európa minden országának legfőbb érdekébe vágott. 1700 végén pedig, amikor a régen beteg spanyol

király lehunyta a szemét, Anglia és Hollandia számára ugyancsak döntő kérdéssé vált, hogy XIV. Lajos király vagy Lipót császár utódjaira száll-e Spanyolország trónjának öröksége. Az északi-tengeri kereskedelem birtoklásáért régen harcoló Svéd Királyság pedig új versenytárral, Oroszországgal találta magát szemben. Már 1698-ban, I. Péter cár bécsi látogatása idején nyilvánvalóvá vált, hogy a cári hatalom is aktív részese kíván lenni az európai politikának. Erdélyt régi szerződések és szövetségek egyaránt kötötték a kirobbanó spanyol örökösödési háború egymás ellen küzdő országaihoz: Franciaországhoz és a Habsburgok oldalán hadba szálló Angliához és Hollandiához. Az északi háborúban Oroszországgal harcban álló Svédországhoz ugyancsak régi szerződések fűzték. Mindemellett beletartozott a protestáns országok közösségébe. Tehát a vallási szolidaritás, az iskolaalapítványok és ösztöndíjak, a személyes kapcsolatok szoros szálakkal kötötték a különböző oldalakon harcoló európai országok protestáns közösségeihez, mindenekelött a német fejedelemségekhez.

Erdély előtt II. Rákóczi Ferenc szabadságharca megnyitotta a lehetőséget, hogy változtasson helyzetén. A spanyol örökösödési háború, majd az északi háború kirobbanásával a Közép-Európa keleti térségein elhelyezkedő országok számára is nyilvánvalóvá vált, hogy az európai hatalmi erőviszonyok még nem dőltek el egyértelműen a Habsburgok egységes birodalommá szervezendő dunai monarchiája javára. Felső-Magyarországon köznemesek, főurak, végvári kapitányok és vállalkozó-kereskedő jobbágyok egy csoportja II. Rákóczi Ferenc vezetésével már a századfordulón felismerte, hogy a hatalmi erőegyensúly kialakításáért folyó európai küzdelemben Magyarország is újrafogalmazhatja helyzetét. A patrióta és szociális célokkal 1703 tavaszán Felső-Magyarországon kirobbanó szabadságharc vezetőit az az elgondolás vezette, hogy megteremthetik és biztosíthatják az ország önállóságát; korszerűsítik társadalmi, állami berendezkedését. Ily módon az országegység történelmi hagyományait teherbíró formában folytatva tervezhetik meg Magyarország jövőjét Európa országai között.

Az 1703-ban mindössze 27 esztendő II. Rákóczi Ferencnek, a fejedelmi Báthori és Rákóczi családok leszármazottjának életútja összefonódott a fejedelemség és a királyság utolsó negyedszázadának történetével. Apja, I. Rákóczi Ferenc választott erdélyi fejedelem. Házasságát Zrínyi Péter horvát bán Ilona lányával a Wesselényi-szervezkedés politikai érdekei hozták létre. A szervezkedés leverése után életét csak tetemes anyagi áldozatokkal megmentő I. Rákóczi Ferenc 1676-ban, fia születése után néhány hónappal meghalt. Az árva II. Rákóczi Ferencet kiskorától uralkodásra nevelték. Nagyanyja, Báthori Zsófia Báthori István erdélyi fejedelem és lengyel király hagyományait ápolva a lengyel koronára tekintett, Zrínyi Ilona viszont az Erdélyi Fejedelemség örökösét látta fiában. Az országrésznyi Rákóczi-birtokon és egész Felső-Magyarországon a gyermek Rákóczit „fejedelem”, „ifjabbik fejedelem” címekkel tisztelték. Bécsben és egész Magyarországon jól ismerték, számoltak személyével. Kilencéves korában mostohaapja, Thököly Imre oldalán részt vett a felső-magyarországi hadjáratban, majd a törököt kiűző háború idején az ostromlott Munkács várában élt, neve egész Európában ismert lett. Zrínyi Ilona az ostrom három éve alatt hathatós diplomáciai lépéseket tett, hogy fia neveltetését nemzetközi garanciákkal a lengyel királyi udvarban vagy Franciaországban biztosíthassa. A vár feladása után mint Lipót császár gyámfia az

osztrák arisztokrácia fiaival együtt nevelkedett a csehországi Neuhaus jezsuita kollégiumban. A prágai egyetemen főleg az építészet és a természettudományok foglalkoztatták. Majd sógora, az osztrák katonai arisztokrácia francia-barát szárnyához tartozó Aspremont gróf bécsi palotájában megismerte az európai nemzetközi viszonyokat. Mint az erdélyi fejedelmek leszármazottja és az új magyar politika ígéretes személyisége nyerte el a Hessen-Rheinfeldi hercegi család lányának, Sarolta Amália hercegnőnek a kezét, és házasságával rokon európai uralkodócsaládok segítségével a római szent birodalmi hercegi címet. A korabeli államelméleti irodalom révén is alaposan tájékozódott a korszerű kormányzati követelményekről.

1694-ben hazatelepült birtokaira, és mint Sáros vármegye örökös főispánja bekapcsolódott a magyar politikai életbe. 1697-ben az ország híres szőlőtermő vidékén, a borkereskedelem központjában, a Hegyalján felkelés robbant ki. Az egykori Thököly-hadnagyok szervezésével fegyverkező szőlősgazdák, jobbágyok, mezővárosi polgárok kérését, hogy az ország szabadságáért, a kereskedelmet monopolizáló, katonai önkénnyel kormányzó Habsburg-uralom ellen indított felkelésük élére álljon, Rákóczi még most visszautasította. Nem látta, hogy reális esélyei lennének a területileg, társadalmilag egyaránt elszigetelődött és főleg a török segítségben reménykedők vállalkozásának. 1698 után azonban már országos szervezkedés vezetője. Bercsényi Miklós Ung vármegyei főispán, meg több főúr és a felső-magyarországi köznemesség szervezkedése Erdélyt is behálózta; Rákóczi kapcsolatot teremtett a francia királlyal. 1701 tavaszán azonban Lipót császár a szervezkedést leleplezte, Rákóczit letartóztatta. Rákóczi lefejezett nagyapja, Zrínyi Péter börtöncellájából csak széles nemzetközi szervezéssel végrehajtott szökéssel menthette meg életét. Lengyelországba menekülve Bercsényi Miklóssal együtt készítették elő a magyarországi háború diplomáciai, anyagi és katonai alapjait.

1700–1701-ben, amikor a szabadságharcot Rákóczi és Bercsényi a köréjük tömörült felső-magyarországi nemesek egy csoportjával megszervezték, Erdélyben is jártak megbízottaik, tárgyaltak a gubernátorral és Bethlen Miklós kancellárral. Rákóczi és szervezkedő társai korai elgondolásait Erdélyről azonban egyelőre csak a francia és a lengyel uralkodókhoz küldött tervekből tudjuk rekonstruálni. Eszerint Thököly jönne be török földről, szétszórt csapattöredékeit összefogva, és foglalná el a fejedelmi széket. 1703 tavaszán azonban kiderült, hogy Thökölyt a Porta nem engedi haza, mert így megszegné a Habsburg-kormányzattal kötött békét. A beszivárgó egykori Thököly-hadnagyok és fegyveres csoportok pedig nem tudták hatékony csapatokká szervezni a felkelőket. Erdély a császári hadsereg megszállása óta helyi mozgalmak színtere. A városok, főleg Kolozsvár és Gyulaféhevár, a Székelyföld és Máramaros, a várkerületek, például Kővár és Fogaras környéke, a só- és ércbányászat központjai körül 1701 óta erősödő szervezkedéseket és felkeléseket azonban sorra leleplezték vagy leverték. A nyolcezer főnyi jól szervezett császári haderő főparancsnoka, Rabutin de Bussy, polgárok, papok, kézművesek, székelyek, jobbágyok, kereskedők sorát verette vasra. A Partiumot a Várad környékére telepített rác segédcsoportok tartották rettegésben. Rabutin a románok unióellenes tömegeinek vezetőjét, Nagyszegi Gábort bebörtönözte, az erdélyi rendeket: főurakat, köznemeseket, az ország tisztségviselőit Szebenbe rendelte, s fegyveres erővel őriztette a rájuk zárt városkapukat. A szászok jogaiért síkraszálló gróf Harteneck János

főkirálybíró perbe fogatta és lefejeztette. Egyedül az ifj. Teleki Mihály gróf, a Kővár-vidék főkapitánya tagadta meg Rabutin parancsát, és várába zárkózott.

Rákóczi, miután csapatai elfoglalták Felső-Magyarországot, a Tiszántúlt, hűségre állt többek között Huszt vára, Nagybánya, Debrecen, 1703 őszen kiáltványokat küldött az erdélyi rendeknek, külön a vármegyéknek, a székelyeknek és a szászoknak. Sőt a történelem folyamán először szólt magyar államférfi külön kiáltványban az „oláh nemzet”-hez. De a Rákóczi-vezérkar csak 1704 tavaszára rendelkezett olyan erővel, hogy csapatokat küldhetett Erdélybe. Közben meghíusult XIV. Lajos király elképzelése, hogy francia és magyar csapatok közösen körülzárják Bécsset, majd 1704. augusztus 13-án a franciák Höchstädt-Blenheimnél súlyos vereséget szenvedtek a Marlborough herceg vezénylete alatt álló szövetségeseiktől: az angol és a Savoyai vezette császári hadseregtől. Nyilvánvalóvá vált, hogy Európában a háború hosszan elnyúlik. A politika súlypontja a diplomáciára helyeződött át, Rákóczi már nem nélkülözheti, hogy kapcsolatokat építsen ki Európa országaival. Az Erdélyi Fejedelemség tekintélyét Európa országai az elmúlt évszázad folyamán szerződésekkel ismerték el. Több nemzetközi békekötés azzal, hogy magába foglalta a fejedelemség érdekeit, elismerte állami önállóságát. Rákóczi mint erdélyi fejedelem törvényes hatalom és állami szuverenitás megtestesítője, enélkül nem nyílnak meg követei előtt a protestáns országok, Svédország, Anglia, Hollandia és a német fejedelemségek udvarai.

Mindemellett a Szebenből császári katonai akció végrehajtása ürügyén kijutott vagy egyszerűen kiszökött főurak, a székely székek, a Brassó alatt, „Barcaság mezején” összegyűlt felkelők, a vármegyék és a városi polgárok küldöttségei kérték Rákóczit, hogy menjen be a fejedelemségbe. Az erdélyi függetlenségi mozgalmak katonai és gazdasági megszervezése a királysághoz képest elmaradt, az idővesztés rengeteg áldozatot követelt. Elesett a máramarosi és Kővár-vidéki felkelők vezetője, a román Grigore Pinteá. Súlyos csatákat vesztek Henter Mihály székely kapitány csapatai és az egykori Thököly-kapitányok: Guthi István, Kaszás Pál ezredei. A megtorló császári csapatok 1704. március 13-án felégették Nagyenyed városát és a református kollégiumot, az odamenekülteket pedig kardélre hányták. Asszonyok, gyerekek, tanárok és diákok sebesültek meg vagy lelték halálukat az üszkös falak romjai között.

A Szebenben maradt Bethlen Miklós kancellár röpiratban fordult Európához az ország békéjének megteremtése érdekében. „Columba Noë” című írása Amszterdamban Fridericus Gotefridus Veronensis álnév alatt jelent meg. Az ország függetlenségét protestáns fejedelem alatt, nemzetközi garanciákkal javasolta biztosítani, mert – s ezt Rákóczi és kormányzóköre ugyanígy látta – Erdély tényező az európai egyensúly megteremtésében. Közben 1704 késő tavaszán Rákóczi segítséget küldött Erdélybe. Így a felkelők kezébe került az ország jelentősebb része. Az új katonai főparancsnok, gróf Forgách Simon generális pedig Rabutin csapatait beszorította Szebenbe és Brassóba. Radvánszky János, a királyságbeli új magyar állam kormányzati testületének, a Consilium Aulicumnak tanácsosa megkezdte a Rákóczi hatalma alá került Erdélyben a közigazgatás és gazdaság megszervezését.

Az erdélyi rendek 1704. július 8-án a gyulafehérvári országgyűlésen Rákóczit választották fejedelmükké.

A királyság és a fejedelemség viszonyát Rákóczi és kormányzóköre a szécsényi országgyűlésen rendezte. Ez azért is elodázhatatlan volt, mert a szeptemberben ülésező országgyűlésre érkezett meg Kis-Ázsiából a hír, hogy Thököly Imre fejedelem örökre lehunyta szemét. Az országgyűlés szerint a két magyar hazát, a királyságot és az Erdélyi Fejedelemséget konföderáció kapcsolja össze. Rákóczi még ezen az őszön megindult Erdélybe, de 1705. november 11-én serege a zsibói szorosban csatát veszített. 1706 tavaszán az erdélyi rendek a huszti országgyűlésen erősítették meg a két ország konföderációját. A székelyeket Henter Benedek, a vármegyéket Balogh Zsigmond, a városokat Gálffi Péter, a Partiumot Dolhay György, a szászokat Soppel András, a románokat Nagyszegi Gábor képviselte ezen a diétán. Elküldte képviselőit a katonaság is. A főúri párt nevében Kemény Simon, Teleki Mihály, Mikes Mihály, Barcsai Ábrahám, Sándor János és mások szavaztak a konföderáció mellett.

1705 tavaszán meghalt Lipót császár. A trónt I. József már az örökösödés jogcímén foglalta el. Rákóczi erdélyi fejedelemsége a Habsburg-birodalom hatalmi és dinasztikus érdekeit egyaránt veszélyeztette. Ily módon a Habsburg-kormányzat mindvégig jelentős katonai erőket fordított Erdély védelmére, és teljes diplomáciai súlyát latba vetve igyekezett megsemmisíteni Rákóczi erdélyi fejedelemségét. Anglia és Hollandia protestáns lakossága azonban egyre inkább rokonszenvezett erdélyi hitsorsosaival; a szigetországban gyűjtöttek a felégetett nagyenyedi kollégium újjáépítésére. A kormányok pedig szerettek volna kölcsöneik fedezetéhez, az alsó-magyarországi és erdélyi réz- és higanybányák termékeihez hozzájutni, s 1706 nyarán tárgyalásokat közvetítettek Rákóczi fejedelem és I. József király között. Az angol követ, George Stepney lord, Hollandia bécsi követével, Jacob-Jan Hamel-Bruyninxszal együtt elismerte a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség igényeinek jogosságát az állami önállóságra, gazdasági függetlenségre és vallásszabadságra. A császári udvar azonban mereven elutasította a nemzetközi garanciákkal így megkötendő béke tervét.

A katonai erőviszonyok úgy alakultak, hogy Rákóczi csak 1707 tavaszán ment be Erdélybe. „Erdélynek semmi sem hiányzik, csak egy jó fejedelem, népének atyja” – állapította meg Rákóczi, amikor végigjárta ősei országát, és a marosvásárhelyi országgyűlésen beiktatták fejedelmi méltóságába. Az országgyűlés több rendelkezése az államrendszer reformját szolgálta. Az állandó hadsereg megteremtése érdekében a jobbágykatonákat kiemelték a földesúri hatalom alól, megerősítették az államgazdaságot, segítették a bányászat fellendítését, megszilárdították a vallásszabadságot, és megpróbálták szabályozni a katonatartás terheit. A kormányzás központi intézménye a Consilium lett, a katonaság élelmezésére comissariatusságot szerveztek, az érchegységi bányák a kiváló szakember, Grabarics Jakab vezetésével erélyes igazgatás alá kerültek. Minden erőfeszítés ellenére mégis kevés sikert értek el, mert a hadsereg főparancsnokai – gróf Pekry Lőrinc, majd báró Károlyi Sándor – nem tudták megvédeni Erdélyt a túlerővel szemben, a fejedelemséget császári haderő szállta meg. Rákóczi erdélyi hadserege, gróf Mikes Mihály generális, háromszéki főkapitány parancsnoksága alatt Moldvába húzódott ki. Kisebb fegyveres egységek és erdélyi családok sokasága a szomszédos felső-magyarországi vármegyékben kapott menedéket.

1708–1709 fordulóján már nyilvánvalóvá vált, hogy a harcban álló európai országok erői kimerültek, megkezdődtek a békekötés előkészületei. Mivel úgy vélték, az érdekek egyeztetése alapján megkötött béke biztosíthatja Európa jövőbeli nyugalomát, a hatalmi egyensúlyt, a tárgyalások évekre elhúzódtak. Rákóczi és kormányzóköre teljes mértékben tudatában volt a tárgyalások jövőt meghatározó jelentőségének, és mindent megtett, hogy érvényesíthesse mindazt, amit Franciaország még a háború kirobbanása előtt megígért, Anglia és Hollandia megbízottai pedig 1706-ban jogos és szükséges igénynek ismertek el: a Habsburg-dinasztia és a Magyar Királyság viszonyát nemzetközi mediációval rendezzék, és az Erdélyi Fejedelemséget is foglalják be az Európa háborúit lezáró „universalis békébe”. Rákóczi elküldte követeit a hágai (1709) és a geertruidenbergi (1710) előkészítő békekonzferenciákra. Noha megbízottai csak félhivatalos minőségben tárgyalhattak a két tengeri hatalom, Anglia és Hollandia vezetőivel, igényeiket az angol parlamenthez is eljuttatták, és az akció eredményesnek bizonyult. Rákóczi készségét nyilvánította ki, hogy erdélyi fejedelmi címéről is lemond, csupán az ország önállóságának, állami szuverenitásának biztosításához ragaszkodik. Marlborough herceg és Anton Heinsius, a holland kormány feje méltányosnak ítélte Rákóczi álláspontját. Angliában Erdély nemzeteiről finom norfolki papírra festett, angol feliratokkal ellátott, csaknem másfélszáz képet tartalmazó album készült ebben az időben. Az érdeklődés nem csupán a protestáns Erdélynek szólt, hiszen a kiváló művészi színvonalú képek ma még ismeretlen festője reális áttekintést nyújt a lakosság etnikai és vallási összetételéről is. Anglia addig páratlanul nagy érdeklődése a fejedelemség iránt valószínűleg korabeli politikai alapkonceptiójából következett. A többek között Daniel Defoe megfogalmazásában is ismeretes politikai alapelv – „igazi hatalmi egyensúly a béke éltetője” (A just Ballance of Power is the Life of Peace) – találkozott Rákóczi államának következetesen hirdetett meggyőződésével: az önálló Erdélyi Fejedelemség az európai hatami egyensúly, az európai béke védőbástyája lehet. Ismételten ezt fejtette ki Brenner Domokos – Rákóczi diplomatája – Európa tájékoztatására latinul és franciául kiadott röpirata, melyben Grotius elveire, a természetjogra hivatkozott, s közölte a Habsburg-kormányzat és az Erdélyi Fejedelemség között létrejött korábbi megállapodások legfőbb pontjait. Európát az Erdélyi Fejedelemség önállóságának dokumentumairól tájékoztató írás 1710 augusztusában jelent meg, amikor Rákóczi fejedelem kiáltványban jelentette be, hogy több ország közvetítésével megkezdik a béketárgyalásokat. Anna királynőt Rákóczi külön levélben is kérte, segítse szándékát, hogy nemzetközi garanciákkal biztosítsák a Habsburg-dinasztia és Magyarország megegyezését. Anglia uralkodónője országa bécsi követe mellé különmegbízottat küldött, Charles Mordaunt, Earl of Peterborough személyében. Az ő egyik legfőbb feladata, hogy a spanyol örökösödési háborút lezáró béke előkészítése jegyében közvetítse a tárgyalásokat Rákóczi és I. József császár között. Ezzel szemben Savoyai Jenő herceg, a Habsburg-birodalom és a dinasztia érdekeit féltve, minden eszközt megragadott, hogy ne nemzetközi garanciával, államhatalmi szinten, hanem az uralkodó és alattvalói megállapodásával fejeződjék be a magyarországi háború. Különösen Erdélyhez ragaszkodott. Az erőszak és a messzemenő kegyelem kettős eszközével igyekeztek Rákóczi oldaláról elvonni az erdélyieket. A fejedelemségből kimenekültek birtokait, vagyonát, házáat lefoglalták, otthonukat feldúlták, ottmaradt családtagjaikat, de még távolabbi

rokonokat is, kegyetlenül zaklatták és keményen megsarcolták. Ugyanakkor József császár minden Erdélybe visszatérőnek teljes bűnbocsánatot és birtokai maradéktalan visszaadását ígérte, ha hűséget fogad a Habsburg-háznak.

A fegyverszünet, majd a megegyezés előkészítésével megbízott két generális – gróf Pálffy János, a császár magyarországi főparancsnoka és báró Károlyi Sándor, Rákóczi főparancsnoka – között megkezdődött tárgyalások ideje alatt (1710. december) az Erdélyi Tanács magyar és szász tagjai ismét hűséget fogadtak Rákóczinak, és leszögezték, hogy az „édes Haza” népének érdekében gondolkoznak. Ezalatt Rákóczi és kormányzóköre, hogy a nemzetközi mozgásteret biztosíthassa, kihúzódott Lengyelországba, s bár közvetett úton kapcsolatot tartott a Savoyaival Bécsben tárgyaló Peterboroughval, a császári udvar részéről siettetett megegyezési akciót már nem tudta feltartóztatni. 1711 kora tavaszán, amikor Károlyi különmegállapodásra lépett Pálffyval, átadta a császáriaknak többek között Ecsed várát, s közvetítette a császári főparancsnok üzenetét Moldvába Mikes Mihálynak is, az erdélyiek körében kitört a pánik. Mivel Bécs meghosszabbította a török–Habsburg békét, miközben a Porta hadat üzent Oroszországnak, a török beavatkozástól rettegő erdélyi politikusok elküldték a fejedelmi tanács néhány tagját a megegyezésről Rákóczi tudta, beleegyezése nélkül tárgyaló szatmári gyűlésre. Közben Savoyai, hogy az angol és holland közvetítőket leszerelje, s még I. József császár 1711. április 17-én váratlanul bekövetkezett halála nyilvánosságra hozatala előtt befejezhesse a magyarországi háborút, Rákóczi kikötéseiből több, az erdélyiek érdekét is szolgáló feltételt is bevett a megegyezési pontokba: nemcsak az erdélyi nemesség birtokainak visszaadását ígérte meg, hanem a vallásügy toleráns rendezését is kilátásba helyezte.

Az 1711. április 29-én megkötött béke okmányának aláírói között az erdélyi fejedelmi tanácsot Barcsai Mihály és ifjabb Teleki Mihály képviselte; a városok nevében Hunyady István nagybányai és Szász János felsőbányai bíró írta alá a megegyezési okmányt. Valamennyiük neve, az erdélyi csapatok ezredeseivel együtt ugyanúgy, mint a királyságbelieké, magánemberként került a dinasztia és a rendek kompromisszumát minden garanciális feltétel nélkül megpecsételő békeszöveg alá. Csaknem valamennyi Lengyelországba, Moldvába vagy a királyságba kihúzódott erdélyi visszatért hazájába, Mikes Mihály 1711 nyarán tette le a hűségesküt a brassói császári parancsnok kezébe. Bujdosásában kevés erdélyi követte az országot veszített fejedelmet.

Rákóczi Franciaországban még megpróbálta elérni, hogy Erdély ügyét foglalják bele az európai békébe. Az utrechti béketárgyalások idején, némi reménnyel Franciaország ígéretében, Rákóczi röpiratban fordult Európa népeihez. Leszögezte, hogy „az emberi jogok előírják, hogy végső esetben az elnyomott alattvalóknak segítséget adjanak” Európa hatalmai, s történelmi példák sokaságával bizonyítja, hogy több kisebb ország békeszerződések útján nyerte vissza függetlenségét, „amelyekre az egyes nagyhatalmak különböző címen – néha egyszerűen a hódítás jogán – igényt tartottak. Erdély esete nagyjából ugyanez, ugyanolyan jogok is illetik meg.”³

³ Deduction des droits de la Principauté de Transilvanie (1713, Utrecht). Az erdélyi fejedelemség jogainak biztosítása. Ford. BENDA KÁLMÁN. In: A Rákóczi szabadságharc és Európa. Szerk. KÖPECZI BÉLA. Bp. 1970. 385.